

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

Asmuo: tarp tautos ir valstybės

VILNIUS

 Mokslo ir enciklopedijų leidykla 1996

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Raimundas Lopata

Recenzavo:

hum. m. dr. *Zigmantas Kiaupa*

hum. m. dr. *Elmantas Meilus*

Leidinių parengti talkino

Darius Staliūnas

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos kultūros ministerija

Lietuvos istorijos institutas

Atviros Lietuvos fondas

© Lietuvių Atgimimo
istorijos studijos, 1996

© Lietuvos istorijos
institutas, 1996

© Mokslo ir enciklopedijų
leidykla, 1996

ISSN 1392-0391

ISBN 5-420-01318-5

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	9
<i>Giedrius Subačius</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS ŽEMAIČIŲ KALBA	10
<i>Rūta Čapaitė</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI	114
<i>Reda Griškaitė</i> ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE	143
<i>Zita Medišauskienė</i> ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: TARP LIETUVOS, LENKIJOS IR BALTARUSIJOS	168
<i>Reda Griškaitė</i> BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS	194
<i>Grigorijus Potašenko</i> ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA	224
<i>Egidijus Motieka</i> JONAS BASANA VIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO	239
<i>Vilma Žaltauskaitė</i> APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 M.	248
<i>Saulius Pivoras</i> UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA	261

<i>Vladas Sirutavičius.</i> APIE „BLOGĄ LIETUVI“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ	271
<i>Darius Staliūnas</i> „TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS, TRUPUTĮ LIETUVIS, O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“ Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių	291
<i>Rimantas Miknys</i> „SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“ Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas	300
<i>Alfred Erich Senn</i> ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS	312
<i>Alfredas Erichas Sennas</i> ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS	318
<i>Raimundas Lopata</i> „TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“ Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai	321
<i>Česlovas Laurinavičius</i> GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE	351
<i>Gedrius Viliūnas</i> BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA	365
II. PUBLIKACIJOS	385
ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI) Parengė <i>Asta Giniūnienė</i>	386
SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI Parengė <i>Alfonsas Eidintas</i>	407
OSOBA: MIĘDZY NARODEM A PAŃSTWEM. STRESZCZENIE	456
A PERSON BETWEEN THE NATION AND THE STATE. SUMMARY	470
PERSÖNLICHKEITEN: ZWISCHEN VOLK UND STAAT. ZUSAMMENFASSUNG	484
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	500
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	515
APIE AUTORIOUS	523

ISSN 1392-0391.
Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.
T. 8.
Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Saulius Pivoras

UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA

Baltais marškiniais ir raudonais kaklaraiščiais pasipuošusių vaikų rikiuotė... Trimito ir būgno garsai... Gėlės prie granito paminklo... Iškilmingi žodžiai ir gestai... Pionieriai... Tai – jau praeitis. Kiekviename didesniame Lietuvos mieste šių vaizdų realaus egzistavimo laikais buvo paminklas, prie kurio oficialių iškilmių dienomis pionieriai nešdavo gėles. Rytų Lietuvos ežeringos ir smėlėtos žemės pakraštyje – Molėtuose – toks buvo Vytauto Putnos paminklas, pastatytas gana vėlai – 1980 metais. Putna – legendinis raudonųjų vadas pilietiniame kare, komunistų ir jų idėjų triumfo simbolis. Kiekvieno pareiga – įsidėmėti tą triumfą ir dėkoti režimo stabui gėlėmis ir pagarbiu žvilgsniu. Tokia buvo oficiali paminklo reikšmė ir funkcija. Šiokie tokie kitaminčiai jame išvelgė režimo švelnėjimo galimybę. Juk seną bolševiką Putną sušaudė Stalinas, o štai jam paminklas pastatytas.

Lietuvos politinės nepriklausomybės ir demokratinio režimo atkūrimas 1990 metais radikaliai pakeitė visuomenės gyvenimą, o pirmiausia jo simbolius. 1993 metais, kaip tik suėjus šimtui metų nuo Putnos gimimo, jo paminklas buvo nugriautas. Tai visiškai logiškas ir neišvengiamas žingsnis, laiko reikalavimas. Tryliktais paminklo (beje, tipiško sovietinio) gimtadienis tapo ir jo laidotuvių diena. Bet tai irgi savotiška proga pamąstyti apie žmogų, kuris gyveno ne dėl paminklo, tačiau jo sulaukė ir vėl neteko. Dabar Putna jau nebepopuliarus kaip garsus lietuvių kilmės bolševikų karvedys. Mums dabar įdomiausia, kaip ir kodėl tautiniam sąjūdžiui simpatizavęs žmogus pasirinko kitą idealą, pasirinko, daugelio iš mūsų akimis žiūrint, nutautėjimą ir antihumaniškumą, prievartą ir smurtą.

Kodėl tokie skirtingi žmonių likimai – universalus ir amžinas

klausimas. Bet kiekviena asmenybė unikali. Šiame straipsnyje mes bandome aiškintis, kodėl tautinio atgimimo idėjos netapo Putnos savastimi.

Paradoksalu, kad nėra parašyta išsamios Putnos biografijos, sklاندo tik legendos. Straipsniai, rašyti kartojantis sukaktims, yra tik tų legendų variacijos ir su faktiniais netikslumais. Todėl čia stengsimės plačiau aprašyti įmanomas atkurti gyvenimo detales, o ne tik legendas.

Gimė Vytautas Putna 1893 metų balandžio 12 dieną į pietus nuo Molėtų esančiame Mackonių kaime. Tai buvo Rusijos imperijos užkampis, nepasiziymintis derlinga žeme ir žmonių šviesumu. Putnų šeima buvo daugiavaikė, dažnai kamuojama skurdo. Motina netrukus po Vytauto gimimo mirė. Tėvas dirbo prievaizdu kaimyniniuose dvaruose, bet šeimą išlaikyti vos vos įstengė. Todėl ir Vytautas anksti pradėjo piemenauti – ganė kiaules. Mažai žinome apie tas jo gyvenimo dienas. Neabejotina tik, kad vaikas iš tikrųjų buvo gabus, mėgo piešti. Skaityti, rašyti bei piešti jaunąjį piemenuką išmokė dvarininko Jelenskiego žmona. Vytautas Putna dar nė dešimties metų neturėdamas išvažiavo į Rygą, kur dirbo dėdės Mečislovo Mackevičiaus parduotuvėje¹. Parduotuvę iš Mackevičiaus vėliau nupirko vienas energingiausių Rygos lietuvių – Juozas Linartas, 1904 metais sukūręs „Kanklių“ draugiją. Ryga XX amžiaus pradžioje buvo didmiestis su gausia lietuvių, neradusių vietos tėvynėje, kolonija. Gyveno čia ir nemažas būrys inteligentų. Linartas padėjo Putnai įstoti į amatų, o vėliau – į Rygos dailės mokyklą. Kadangi, be komercinės veiklos, Linartas rūpinosi lietuvių kultūriniu ir tautiniu švietimu, tai ir Putna susidūrė su tautinės tapatybės problema.

Atvykęs į Rygą Vytautas beveik nekalbėjo lietuviškai, tik lenkiškai ir rusiškai. Lietuviškai kalbėti išmoko bendraudamas su Rygos lietuviais (vėliau dar išmoko latvių, vokiečių ir anglų kalbas). O jo, kaip dailininko, talentas tarnavo Rygos lietuvių teatro reikalams. Anot Linarto, būdavo, pasakysi, „Vytai, mums reikia Perkūno!“ – ir už poros valandų jau turime senovės lietuvių dievo atvaizdą². Putna ir pats vaidino „Kanklių“ spektakliuose, rašė eiles, o svarbiausia – tapė lietuviška tematika. Linartas savo atsiminimuose aprašo tokius Putnos paveikslus: „Vaizdas iš Gedimino kalno“, „Trakų pilis“, „Trakų pilies griuvėsiai“, „Lietuvos prisikėlimas“, „Lietuvos siurbėlės“. „Trakų pilyje“ vaizduojama tarp audringų debesų pilis, ant ežero kranto verkianti lietuvaitė, prie jos suskilęs Vytis. „Lietuvos prisikėlimas“ – tai lietuvaitė su palmės šakele rankose ir nutrauktomis grandinėmis, „Lietuvos siurbėlėse“ pavaizduotas žydas, lenkas ir ka-

zokų puskarininkis. Žydas sukčiauja prekiaudamas, lenkas su konfederate ant galvos ir bizūnu rankoje varo į darbą bernus, o kazokų puskarininkis muša rimbu prieš jį klūpančius valstiečius³. 1910 metais Putna nemažai prisidėjo prie Ketvirtosios lietuvių dailės parodos organizavimo Rygoje, nors savo darbų dar neeksponeavo. Gero kai vėliau jis sakėsi pažinojęs Čiurlionį⁴. Nežinia, kada ir kaip jie susipažino. Kaip spėja Boleslovas Motuza, gal Putna su Čiurlioniu bus susipažinęs per vieną iš pirmųjų lietuvių dailės parodų Vilniuje⁵. Galbūt tas susipažinimas tebuvo paprasčiausias rankos paspaudimas. 1911 metais Putna tapo Rygos dailės mokyklos mokiniu, o jau 1912 ir 1913 metais nuvežė savo paveikslus į Vilniaus ir Kauno parodas. 1914 metais Putnos paveikslai eksponuojami Aštuntojoje (paskutiniojoje) lietuvių dailės parodoje greta Žmuidzinavičiaus ir Čiurlionio darbų. Kadangi 1915 metais lietuviai savo dailės parodos neorganizavo, kelis savo paveikslus Putna eksponeavo latvių dailės parodoje Rygoje. Juos neblogai įvertino ir vieną nusipirko Juozas Tumas-Vaižgantas⁶.

Lietuviška paveikslų tematika buvo Putnos ir jo mecenatės dvarininkės Jelenskos konflikto priežastis. Kaip liudija Linartas, Putnai 1912 metais nuvažiavus į Vilnių su paveikslu „Rygos žvejų uostas“ ir pasakius poniai Jelenski, kad su juo dalyvaus lietuvių dailės parodoje, nes esąs lietuvis, ši ant jo labai supyko ir atsisakė šelpti. Putna parašė jai laišką, kuriame įrodinėjo, kad poniai pati esanti lietuvė, tik lenkiškai kalbanti, kad nesą ko pykti ant jo kaip lietuviu. Tačiau į šį laišką atsakymo nebuvo, ir santykiai visai nutrūko⁷. Ponia Je-

¹ J. Daugailis, „Smulkmenos iš sušaudytojo generolo Putnos gyvenimo“, *XX Amžius*, 1937, birželio 17, p. 3; B. Motuza, „Dailininko likimas“, *Mokslas ir Gyvenimas*, 1983, nr. 4, p. 30; L. Kalasauskienė, „Vytautas Putna“, *Lietuviai – Spalio revoliucijos ir pilietinio karo dalyviai*, Vilnius, 1976, p. 149. (Kalasauskienė nenurodo, iš kur ėmė žinias, kad Putna išvyko į Rygą būdamas dešimties metų.)

² J. Daugailis, „Smulkmenos iš sušaudytojo generolo Putnos gyvenimo“.

³ Ibid.

⁴ B. Motuza, „Dailininko likimas“, p. 30.

⁵ Ibid. (Motuza nenurodo, iš kur ėmė žinias apie Putnos lankymąsi Vilniuje 1907 metais. Galbūt iš Vytauto Putnos tetos Konstancijos atsiminimų. Serafimovičiaus apybraižos *Politkomas* vėlesniuose leidimuose Čiurlionio pavardę pakeista Repino pavarde. Be to, ten nerašoma, kad Putna sakytų pažinojęs Čiurlionį. Putna tik vadina Repinu užmaskuotą Čiurlionį genialiu dailininku ir sako mokėsis iš jo.)

⁶ J. Tumas-Vaižgantas, *Raštai*, Kaunas, 1929, t. 16, p. 11.

⁷ J. Daugailis, „Smulkmenos iš sušaudytojo generolo Putnos gyvenimo“.

lenska aiškiai simpatizavo polonofilams. Anot Linarto, jau anksčiau jų santykiai nebuvo itin geri. Dar prieš minėtą kivirčą Putna nupiešė „Vaizdą iš Gedimino kalno“ ir lietuviškai pasirašė. Kai Linartas atvežė tą paveikslą į Vilnių, Jelenska išvadino Putną „lietuviu pagoniū“⁸. Ši asociacija – tipiškas daugelio XX amžiaus pradžios dvarininkų stereotipas. O Putna savo dailės darbuose fiksavo visus lietuviškos sąmonės simbolius: Trakus, Gedimino kalną, Vytį, aukurą, vaidilutę ir kita. Ne taip jau daug tuo metu buvo lietuvių inteligentų, juo labiau menininkų, dailininkų, savo mintis kreipiančių į Lietuvą, todėl ir Putnos vardas buvo pakankamai plačiai žinomas. Truputį vėliau, 1935 metais, žinomas Lietuvos archeologas Juozas Puzinas rašė: „Dar prieš pat karą lietuvių laimėjimas nebuvo tikras. Svyruota tarp vilties ir rezignacijos. Du tuomet nupiešti paveiksai puikiai atvaizduoja tą lietuvių nuotaiką.“

Putna nupiešė paveikslą pilną rezignacijos, o Žmuidzinavičius – džiaugsmingos vilties. Viduryje ežero matyti sala su pilies griuvėsiais iš senų garbingos praeities laikų. Paežerėje prie pilkapio sėdi galvą apsigobusi liūdinti moteris, o čia pat paremtas sudaužytas Lietuvos Vytis. Tamsios spalvos, klaiki aplinkuma. Visai kas kita Žmuidzinavičiaus paveiksle“⁹. Bet nepamirškime, kad Putna tuo metu piešė ir „Lietuvos prisikėlimą“.

1920 metais buvę Rygos lietuviai vėl sutiko Putną, tik šįkart jau kitame amplua. Jis vadovavo vienai iš Raudonosios armijos, žygiuojančios į Lenkiją, divizijų. Prie Lentvario tada jį pastebėjo Antanas Starkus ir kiti senesni pažįstami. Anot liudininkų, Putna buvo paklaustas, kodėl kaip lietuvis negrįžta į tėvynę. Putna paaiškines, kad „grįšiąs vėliau, kai ten apsidirbsią“. Kitos pusės buvę atsakyta, kad lietuviams drąsos ir švino taip pat netrūksią¹⁰. Panašaus pobūdžio pokalbis galbūt ir galėjo būti. Vytauto Putnos sūnus Algirdas nežinia iš kokių šaltinių sužinojo, kad tėvas Lenino prašęs kelių divizijų žygiui į Lietuvą ir jos „išvadavimui“¹¹. Gal tai dar vienos legendos variantas, bet pakankamai aiškiai rodantis generolo Putnos pažiūras. 1917 metais įstojęs į bolševikų partiją ir išgarsėjęs pilietiniame kare, 1924 – Lenino laidotuvių eskorto vadas, – tai jau ne ankstesnis sentimentalus tautininkas. Argi nekontroversiška, kad Putna iš gana aktyvaus tautinio sąjūdžio šalininko tapo bolševiku ir raudonųjų generolu? Neskubėkime į tai greitai atsakyti. Dar 1913 metais jis Rygoje buvo suimtas už socialistinę veiklą ir, nors įrodymų nebuvo, kalėjime prasėdėjo beveik dvejus metus. Taigi dar savo tautinės veiklos metais Putna tampa socialistu.

Socialistu Putna tampa galvodamas apie savo socialinės aplinkos žmonių likimą. „Nesąmoningai, kaip ir mano tėvo bei kitų mūsų valstiečių, gyvenančių tarp laukų ir miškų, sieloje tūnojo nuolatinis kovos jausmas, visada pasiruošęs išsiveržti pasipriešinimas. Mačiau, kaip puikiai gyveno baronai, besimokantys mokykloje, o aš skurdau. Jie buvo negabūs, o mane profesoriai ir dailininkai iš kitų išskirdavo kaip gabų. Aš vos galėjau užkalti kapeiką blogiems dažams, blogiems teptukams, drobei išigyti, o jie visko turėjo pakankamai. Baronai mane niekino už tai, kad gyvenau skurdžiai, o aš juos už tai, kad jie buvo negabūs. Suprantate, aš negalėjau būti niekuo kitu, tik bolševiku. Ir dar, aš – lietuvis“¹². Taip kalbėjo Putna 1918 metais ir jo žodžių nuoširdumu abejoti nereikia. Revoliucinės idėjos ir nuotikos išsitvirtino jaunuolio sieloje. 1920 metais raudonųjų žygyje į Varšuvą Putna tiesiog kliedėjo, kaip, beje, ir daugelis jo bendražygių, pasauline revoliucija. Jo žodžiais: „Galite įsivaizduoti psichologinę būklę lietuvių valstiečio, kurį ilgus amžius engė lenkų dvarininkai, kai jis jaučia, kad nuo jo priklausoma – ar sustabdyti dvarininko širdies plakimą, kai jis turi galimybę atkeršyti už dešimtis vargdienių kartų“¹³. Taigi jaunas žmogus tapo bolševiku trokšdamas aktyvios ir efektyvios veiklos, negalėdamas tenkintis vien dailininko pašaukimu ir kūrybiniu darbu. Tautinė veikla galbūt jam atrodė pernelyg sentimentali ir blanki palyginti su didinga griovimo dvasia ir socialinio teisingumo idėja. Vis dėlto 1918 metais ir vėliau Putna pabrėžia esąs lietuvis. Kalbėdamasis su Aleksandru Serafimovičiumi jis tai pakartoja kelis sykius: „Aš lietuvis, – sako jis žiūrėdamas į mane pilkai melsvomis akimis“¹⁴. 1920 metų Lenkijos kampanija bolševikams nepavyko, taip pat ir dėl Stalino klaidų. Tada net Leninas pasakė, kad kas, girdi, žygiuoja į Varšuvą per Lvovą, turėdamas galvoje vieną iš Stalino karinių direktyvų.

Putna irgi puikiai žinojo savo karinės vadovybės klaidas. Pats pri-

⁸ Ibid.

⁹ J. Puzinas, *Rinktiniai raštai*, Chicago, 1983, t. 1, p. 222.

¹⁰ „Lietuviai Sovietų Rusijoje“, *XX Amžius*, 1936, rugsėjo 5.

¹¹ 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai, saugomi asmeniniame straipsnio autoriaus archyve. (Kalbėjosi A. Siaurusevičius.)

¹² B. Motuza, „Dailininko likimas“, p. 30.

¹³ K. Belockis, *Komisaras, karvedys, rašytojas*, Vilnius, 1978, p. 107.

¹⁴ A. Серафимович, „Политком“, А.Серафимович, *Бессмертие*, Москва, 1957, с. 83 (V. Putna sakosi esąs „литвин“, tai yra kalbėdamas rusiškai naudoja lenkišką etnonimo „lietuvis“ variantą).

tardamas tvirtos rankos idėjai apskritai, po Lenino mirties palaikė ne Staliną, o Trockį, matyt, ir dėl to, kad nepamiršo 1920 metų. Bet pasaulinės revoliucijos idėjos Putna taip pat neišsižadėjo. 1924–1925 metais jos labai jis dirbo Kinijoje kariniu Sun Jatseno patarėju. Anot Algirdo Putnos, iš Kinijos tėvui teko bėgti. Revoliucija ten buvo nuslopinta. Revoliucinis radikalizmas ir socialistinis mirażas, kaip jau minėta, galėjo būti patrauklūs jaunam žmogui.

Galbūt laikui bėgant Putna tapo vienu iš bolševikinių „deržimordų“? Taip neatsitiko. Galbūt inteligentiškumą išlaikyti padėjo ir diplomatinis darbas, pažintis su užsienio šalimis. 1927 metais Putna buvo paskirtas karo atašė Japonijoje, 1928 – Suomijoje, o 1929–1930 metais – Vokietijoje. 1932 metais jis išvyko į Tolimuosius Rytus Pamaro kariuomenės grupės vadu. Šias pareigas atitinka armijos generolo laipsnis. Algirdas Putna teigia matęs nuotrauką, kur tėvas dėvi keturiais rombais pažymėtą uniformą¹⁵. Sovietinių enciklopedijų informacija, kad Putna buvo korpuso vadas¹⁶, greičiausiai netiksli. Pagal karinę hierarchiją už armijos generolą aukštesnis tik maršalas. Be to, jis buvo apdovanotas keturiais Raudonosios vėliavos ordiniais. Tad karjera Putnai sekėsi, bet raudonasis „saldafonas“ jis vis dėlto nebuvo, skyrėsi nuo Vorošilovo, Budiono ir kitų. Tai matyti iš Piotro Kuročkino atsiminimų, parašytų šablonine Raudonosios armijos karininko kalba, bet liudijančių, kad Putna išsiskyrė iš savo kolegų: „Jis kovojo ir už kultūringą karininkų išvaizdą. Bet labai savotiškai. Susitinka, pavyzdžiui, nesiskutusį karininką, sustabdo jį, mandagiai pasisveikina, klausia, kokias užima pareigas, sužino pavardę, pasakui savo adjutantui sako: – Išduokite, prašom, kuopos vadui Ivanovui skustuvą. – Draugas vade, aš turiu skustuvą, aš paprasčiausiai nesusėpėjau šiandien nusiskusti... – Vadinasi, nesuprantate, kad karininko išvaizda turi būti nepriekaištinga, – sako vadas. – Patariu atsikelti penkiomis minutėmis anksčiau. Skustuvu nuskusti jūsų augmeniją visai pakanka šio laiko. O skustuvą vis dėlto paimekite – ne dovanai, kurios jūs nenusipelnėte, o mūsų susitikimo atminimui. – Toks pokalbis ilgam išlikdavo atmintyje. Gauti iš vado skustuvą reiškė išgarsėti nevalyvumu. Įdomu, kad Putna auklėjamajam darbui pasitelkdavo karininkų žmonas. Po tarnybinio pasitarimo jis pakviėdavo jas ir ilgai kalbėdavosi. Po pokalbio kelioms moterims būdavo įteikiamos vertingos dovanos. Jas paprastai skirdavo toms, kurių vyrų vadovaujami daliniai tarnybiniame pasitarime būdavo pripažinti geriausiai“¹⁷.

Rūpestingas Putna buvo ir savo šeimai. 1918 metais jis vedė naš-

lę Nataliją ir įdukrino jos dukterį Niną. 1921 metais jiems gimė sūnus Algirdas. Sūnui, kaip matome, davė lietuvišką vardą ir tautybę. Nepamiršo Putna ir savo tėvų bei brolių su seserimis. Algirdas Putna prisimena, kad kai Vytauto sesuo ištekėjo ir plaukė garlaiviu į Ameriką, jis važiavo į Ščeciną su ja susitikti ir vežė pinigų įkurtuvėms¹⁸. 1934 metais Putna atvažiavo aplankyti (gal ir atsisveikinti) sunkiai sergančio tėvo, kuris tais pačiais metais mirė. Tada jis pasiimatė ir su savo Rygos laikų globėju Linartu¹⁹.

Linartas apie tą susitikimą pasakojo taip: „1930 m. stojau tarnauti į 'Maistą'. Mums buvo svarbu išplėsti prekybą su Rusija. Prisiminiau Putną, kuris jau tada buvo generolas. Parašiau jam laišką. Jis atsakė, nors ir atsargiai, kad padėsiąs. Kiek jutau, jis paspaudė, kad mūsų produktus priimtų [...]. Atvažiavo į Kauną 1934 metais. Buvo užsukęs keletą kartų pas mane. Aš jam kalbėjau: 'Mesk tuos bolševikus ir eik pas mus. Aš, jei reikės, eisiu pas p. prezidentą, pasakysiu, kad tu ištikimas, ir viskas bus gerai'“. Putna, Linarto liudijimu, atsakęs taip: „Kas iš to bus? Rusijoje aš esu generolas. Jei aš čia atvažiuočiau, tai gaučiau daugiausiai leitenanto laipsnį. Vėliau gal prisikasčiau iki kapitono, bet kas iš to, ką galėčiau padaryti? Juk prie manęs vis tiek turėtų pristatyti mažiausiai du tris seklius ir mano veikimas būtų labai supančiotas. O dabar Rusijoje aš esu generolas. Aš visada atsimeinu Lietuvą ir, jei bus kokia sunki Lietuvai padėtis, aš visada stosis jos ginti. Ir mano veikimas kaip garsaus bolševikų generolo visada tūkstantį kartų daugiau reikš negu tada, jeigu aš čia būčiau kokiu kapitonu! Sakysim, po 1926 metų perversmo lenkai buvo pasiruošę okupuoti Lietuvą*. Aš tuo laiku būdamas Japonijos karo atašė nusiunčiau asmeninę telegramą Piłsudskiui, kurioje pasakiau, kad jeigu tamsotos nors kiek pajudėsite Lietuvos link, tai tuojau susitiksime su manimi, bet susidūrimas bus daug rimtesnis negu buvo 1920-aisiais²⁰“. Pasak Linarto, Putna ir asmeniškai pažinojo Piłsudskį. O cituotoje atsiminimų ištraukoje matome ir tam tikrą diplomatinį laviravimą. Kažin ar buvo tokia galinti Putną kompromituoti telegrama. O ir Putnos Lietuva tikriausiai vis dėlto buvo kitokia negu Linarto.

¹⁵ 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai.

¹⁶ „В. К. Путна“, *Советская военная энциклопедия*, Москва, 1978, т. 6, с. 640.

¹⁷ П. М. Курочкин, *Позывные фронта*, Москва, 1969, с. 76–77.

¹⁸ 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai.

¹⁹ J. Daugailis, „Dedykuje J. W. generalowie Putnie“, *XX Amžius*, 1937, birželio 18, p. 4.

* Matyt, turimas galvoje Lietuvos ir Lenkijos santykių paaštrėjimas 1927 metais.

²⁰ J. Daugailis, „Dedykuje J. W. generalowie Putnie“.

Algirdas Putna iš to laikmečio prisimena tėvo tapytą paveikslą, kuriame pavaizduota moteris, prikaustyta prie žemės ir draskoma varnų. Tai – „buržuazinės“ Lietuvos alegorija²¹. Gal Putna iš tikrųjų nepamiršo Lietuvos, bet tai buvo kita, bolševikinė, Lietuva.

1934 metais Putna buvo paskirtas karo atašė Didžiojoje Britanijoje. Stalininis diplomatas Ivanas Maiskis jį irgi išskyrė iš kitų: „Putna iš karto užsimojo plačiai veikti, išnuomojo namą karo atašė būstinei, gražiai jį įrengė, priimamąjį pavertė įdomia rusų ir užsienio dailininkų paroda bei ėmė megzti naudingas pažintis Anglijos kariniuose ir politiniuose sluoksniuose. Išsilavinęs ir sąmojingas Putna turėjo didelį autoritetą kitų valstybių karo atašė tarpe“²².

Savo diplomatinės veiklos metais Putna, atrodo, tapo didesnis pragmatikas. Pasak Linarto, į klausimą, kur dedaš savo pinigus, Putna atsakęs: „Ne, aš ne iš tokių, kaip kiti mūsų žydukai. Aš neturiu ir neturėsiu pinigų. Tiesa, ko reikia, aš turiu – du automobilius savo reikalams, šeimai – vasarnamį prie Berlyno. Broliui vežu porą tūkstančių litų, kad prisipirktų žemės“²³. Antisemitinės Putnos pažiūros, beje, ryškėja ir kai kuriuose kituose jo veiklos pėdsakuose.

1936 metų rugpjūčio mėnesį Putna gavo lakonišką Vorošilovo telegramą: „Skrisk į Maskvą. Klimas“²⁴, o kai atvyko į sovietų sostinę rugpjūčio 20 dieną, buvo suimtas²⁵. Stalinas naikino bet kokios opozicijos ir pasipriešinimo jo valdžios išplėtimui galimybes. Ir asmeniškai jis norėjo pašalinti iš akių senuosius bolševikus ir karinių jo paties nesėkmių per pilietinį karą liudininkus. Putna buvo suimtas kaip vienas iš „trockistų“, bet vėliau susidomėta jo sena draugyste su Michailu Tuchačevskiu. Tardymo „metodai“ paguldė Putną į Butyrkų kalėjimo ligoninę, o 1937 metų gegužės 14 dieną jis buvo perkeltas į Lefortovo kalėjimą ir po naktinio tardymo kankinimų davė reikalingus parodymus²⁶. 1937 metų birželio 12 dieną jis kartu su kitais aukštais karininkais buvo sušaudytas. Iš dabar turimų duomenų aišku, kad jokio realaus sąmokslu prieš Staliną Putna ir kiti jo likimo dalininkai nerengė.

Putnos šeima taip pat buvo išblaškyta. Algirdas Putna apie jo ir motinos grįžimą iš Londono taip pasakojo: „Atvažiavome. Nina nieko nežino... Nežino apie tai, kad tėvas atskrido į Maskvą, namuose jo nebuvo... Paskambinome į karininkų viešbutį – nėra. Kitą dieną kreipmės į karo atašė skyrių. Ten taip pat mano, kad jis Londone. Pasakė, kad ateitume kitą dieną... Atėjome ir mums pranešė, kad tėvą aerouoste suėmė NKVD. – Imkite atlyginimą. Kol jis tardomas, jam priklauso atlyginimas. Jeigu jums reikalinga mašina, duosime. Tardymas viską išsiaiškina. – Po kelių dienų 12 valandą nakties – bel-

dimas į duris. Atidarau. Įeina trys kariškiai. Pasisuka į motiną ir klausia: 'Ar jūs – Natalija Pavlovna? – Taip. – Štai orderis kratai ir areštui'. Krato iki ryto. Mano kambarį taip pat apžiūrėjo, iš knygų paėmė *Tūkstantį ir vieną naktį* vokiškai, Levą Kasilį... Čia buvo knygų iš senovės Meksikos ir Peru istorijos angliškai, 6 tomai. Jas paliko... Padarė krataž ir po to liepė man eiti miegoti. Aš ir nuėjau. Neramu buvo... Ilgai girdėjau, kaip krebždėjo... Nepamenu, kaip užmigau. Rytą atbudęs motinos neberadau. Ją suėmė ir išvežė į Lubianką"²⁷.

Teismo dieną Stalinas išsiuntinėjo vietiniams partijos komitetams tokį potvarkį: „Ryšium su vykstančiu šnipų ir kenkėjų Tuchačevskio, Jakiro, Uborevičiaus ir kitų [tarp jų „kitų“ buvo ir Putna – S. P.] teismu CK siūlo jums organizuoti darbininkų, o kur įmanoma, ir valstiečių, taip pat Raudonosios Armijos dalinių mitingus ir priimti rezoliuciją dėl aukščiausiosios baudmės būtinumo. Teismas turėtų būti baigtas šiandien naktį. Pranešimas apie nuosprendį bus išspausdintas rytoj, tai yra birželio 12 d. 1937. 06. 11. CK sekretorius Stalinas“²⁸.

1937 metų įvykių Rusijoje atgarsiai pasiekė Lietuvą ir jos spaudą, kuri iš tikrųjų sukūrė kontroversijos įvaizdį. Putna tapo tos kontroversijos pagrindiniu personažu. Uborevičiumi nebuvo tiek domimasi, nes, nors jis ir buvo lietuvis, bet ne tokia spalvinga asmenybė kaip Putna, nedalyvavo jokiaje tautinėje veikloje. XX Amžiaus korespondentas išsiruošė į Molėtus, lankėsi pas Linartą. Visuomenė domėjosi kiekvienu Putnos bendrapavardžiu. Kauno vaistininkas Jonas Putna rašė į *Lietuvos Aidą*, kad nesąs Putnos giminaitis ir tegu dėl to žmonės jam neskambina²⁹.

O VDU profesorius Jonas Grinius rašė: „Su dideliu susidomėjimu sekiau laikraščiuose generolo Putnos likimą. Dabar jau visi žinom, kad jis sušaudytas. O birželio 17 d. XX Amžiuje sužinojom apie

21 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai.

22 I. Maiskis, „... Talentingas ir labai įdomus žmogus“, *Pergalė*, 1968, nr. 4, p. 152–154.

23 J. Daugailis, „Dedykuje J. W. generalowie Putnie“.

24 A. Siaurusevičius, „Novosibirsko lietuvių adresai“, *Universitas Vilnensis*, 1989, nr. 2/3.

25 „Дело о так называемой 'Антисоветской троцкистской военной организации' в Красной Армии“, *Известия ЦК КПСС*, 1989, №. 4, с. 47.

26 Ibid.

27 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai.

28 „Дело о так называемой 'Антисоветской троцкистской военной организации' в Красной Армии“, с. 57.

29 „Vaistininkas Putna sakosi nesąs generolo Putnos brolis“, *Lietuvos Aidas*, 1936, rug-sėjo 1.

jo vaikystę. Skačiau ir skaudu darėsi, kad lietuvis, kuris per didelius vargus kopė į šviesesnį rytojų, žuvo. Tiesa, jis dirbo ne pas mus. Jis dirbo toj valstybėj, kuri tik fizinę jėgą tevertina, kur klasių kovos šūkis daugelį neaukštų dalykų pateisina. Tas lietuvis Putna mano ideologijai yra svetimas, priešingas, tačiau man jo vis dėlto tikrai gaila. Gaila kaip gabaus paklydusio žmogaus, gaila kaip lietuvio ir gaila man jo vaikų. [...] Ar mums neišpultų pasirūpinti, kad lietuvio vaikams, kurie nešioja gražius lietuviškus vardus, būtų suteikta pagalba [...] Kodėl nepriklausomoji Lietuva negalėtų pasiūlyti SSSR vyriausybei Putnos vaikus grąžinti jų tėvo žemėn? Lietuva turi parodyti, kad ji yra humaniška, kad neužmiršta savo vaikų net tada, kada jie svetimame krašte dirba³⁰. Humaniškas, nors tuo metu tik deklaratyvus pasiūlymas. Lietuviškoji Putnos legenda dar ir šiandien gyva. Molėtų krašto žmonės pasakoja, esą Putna visada veikęs tik Lietuvos labui, gal net ir Staliną, kad padėtų Lietuvai, norėjęs nušauti. Šiek tiek nuosaikesnis tos legendos variantas yra užfiksuotas Bostone išleistoje *Lietuvių Enciklopedijoje*: „Nors Putna dirbo sovietams, tačiau jam rūpėjo ir savoji tėvynė. Kai lenkai, sulaužę Suvalkų sutartį užgrobė Vilnių, Putna kreipėsi į raudonosios armijos vadovybę, prašydamas duoti jam dvi divizijas Vilniui vaduoti, tačiau sovietų vyriausybė tam sumanymui nepritarė“³¹.

Legendos lieka legendomis, o mes turime grįžti prie mūsų dar neatsakyto klausimo. Pirmiausia pabrėžtina, kad Putna bolševiku tapo niekieno nesuklaidintas, o savo laisva valia. Bet jis nebuvo bolševikas vien tik blogąja prasme. Linartas sakė: „Jis buvo labai doras, ne purvinas, grynai idėjos žmogus. Mačiau, kad jis labai prisirišęs prie savo šeimos, nepalietas bolševikų demoralizacijos. Kai sužinojau apie jo mirtį, buvo gaila tokio gabaus, padoraus lietuvio“³². Taigi jeigu Putną mes ir galime pavadinti utopijos piliečiu, tai turime pasakyti, kad jis buvo utopijos pilietis ne nuo gimimo, o savo noru. Ir gal netgi ne tam tikri natūralūs gyvenimo elementai, o pačios Putnos mintys apie socialinius santykius buvo jo veiksmų motyvas.

Kodėl tautinis sąjūdis nesugebėjo konsoliduoti visos visuomenės? Matyt, toje visuomenėje buvo prieštaravimų, kurių tautinis sąjūdis negalėjo išspręsti greitai ir efektyviai. Galbūt jie apskritai buvo neišsprendžiami, kaip nuolatinės žmogaus problemos.

³⁰ J. Grinius, „Prisiminkim nelaimingojo Putnos vaikus“, *XX Amžius*, 1937, birželio 19, p. 4.

³¹ K. Ališauskas, „Vytautas Putna“, *Lietuvių Enciklopedija*, Boston, 1961, t. 24, p. 277.

³² J. Daugailis, „Dedykuje J. W. generalowie Putnie“.